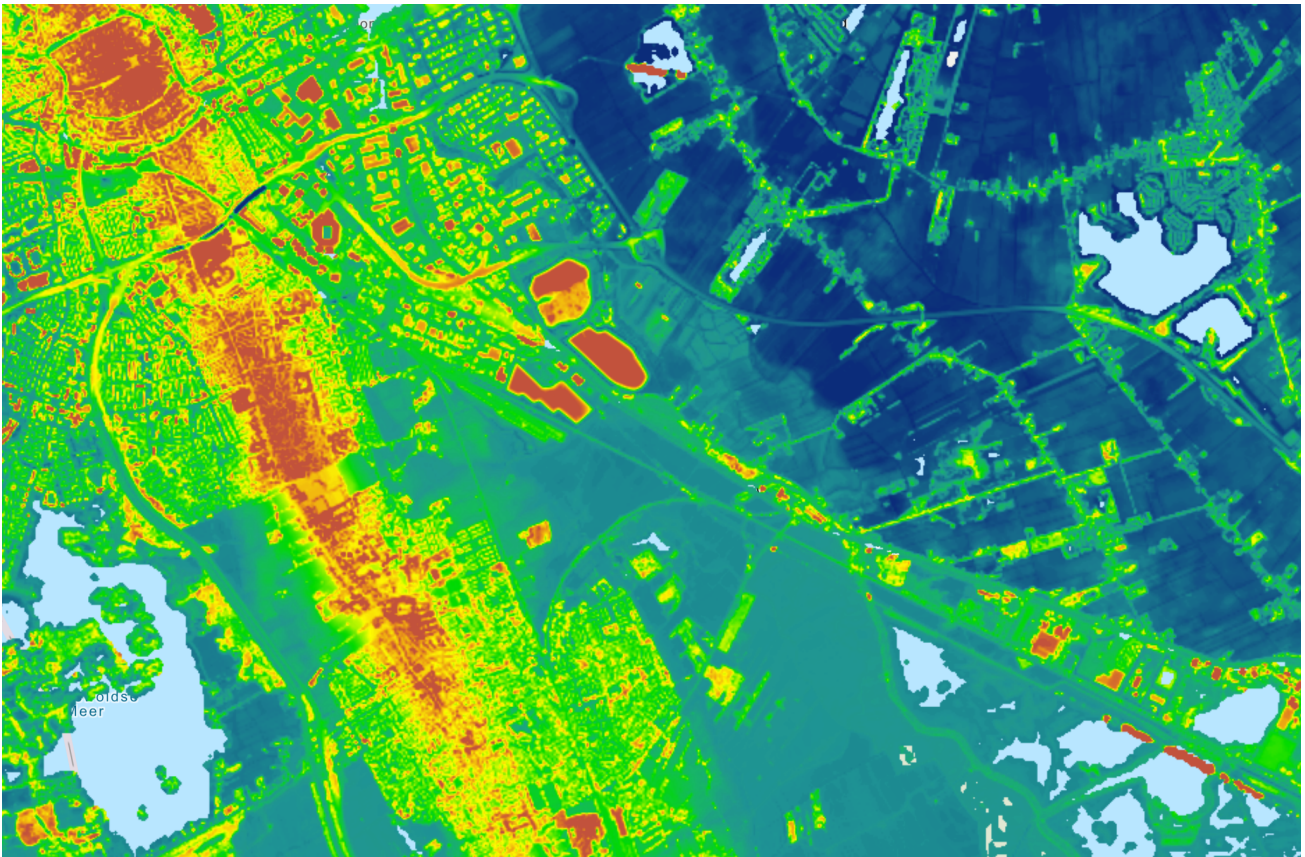

Infobestand etappe 11 Kloosterpad Groningen ; Groningen Harkstede.

Hoogtekaart van de route.

Dat Groningen op een uitloper van de Hondsrug is gebouwd is op deze hoogtekaart goed te zien. Harkstede is een veenontginningsdorp en dat is door de lage ligging goed te zien. (rood is hoog en blauw is laag)

Harkstede.

Harkstede. De naam van het dorp komt vermoedelijk van *Haarkes Stee*, de boerderij van Haarke. Een andere verklaring zou zijn dat met *arke* een kapel is bedoeld, die hier gestaan zou hebben.

Kerk Harkstede.

De eerste indruk van de kerk van Harkstede is bedrieglijk. Je ziet een overwelfde kruiskerk met driezijdig koor en steunberen tussen de vensters en denkt: middeleeuwen! Dit geldt echter uitsluitend voor de zuidelijke 'dwarsarm', oorspronkelijk een 13e -eeuwse vrijstaande klokkentoren. De kerk werd voltooid in het jaar 1694 aldus een gedenksteen. Het wapen op die steen herinnert aan de drijvende kracht achter het gebouw: Henric Piccardt (1636-1712). Deze niet-adellijke domineeszoon was een ambitieuze nieuwkomer onder de Groninger adel. Hij was bereid, sprak zijn talen en had een doctoraat cum laude in rechten van de universiteit van Orléans. Kort na het huwelijk in 1680 – boven zijn stand! – met Anna Elisabeth Rengers (1656-1704) kocht hij de borg Klein Martijn bij Harkstede en verwierf het collatierecht over de plaatselijke kerk. Met de aankoop van de Fraeylemaborg in 1690 kreeg hij ook de collaties Kolham en Slochteren in handen. Zo kon Piccardt in 'zijn' drie kerken familieleden tot predikant benoemen. In 1691 gaf hij in Harkstede opdracht tot de sloop van de 13e -eeuwse kerk, om deze door het huidige 'neogotische' gebouw te vervangen. Hij wenste een kerk van dezelfde allure als bijvoorbeeld Loppersum, Stedum of Middelstum. Tempel Hoog in de westgevel zit een

Stichting Pelgrimeren in Groningen www.spig.nl

E: pelgrimage@spig.nl 't Oldehof 49 9951 JX Winsum

KvK 66778166 BTW nr. 8566.94.034 Bankrekening NL25.RBRB.0943.5716.42

stenen reliëf met een curieuze voorstelling van de aanbidding van het Lam Gods op een altaar. Eronder bevindt zich een imposant portaal in renaissancestijl. De gedenksteen maakt in het latijn melding van de bouw van de aedes (tempel) door de coniuges (echtelingen) Henric en Anna Elisabeta (vertaald) 'ter ere van de allerhoogste God, tot groei van de christelijke kerk, de zielen tot troost, als een rustplaats voor beenderen'. De tekst wordt afgesloten door een passage uit 2 Kronieken 7:12 waarin wordt verwezen naar de tempel van Salomo uit het Oude Testament. Interieur Ook in het interieur herinnert veel aan de ambitieuze borgbewoners, van wie de familiewapens de kapitelen en sluitstenen in de gewelven sieren. Nog tijdens de bouw van de kerk bestelde Piccardt een orgel bij de beroemde orgelbouwer Arp Schnitger. Ook aan de kas, die werd ontworpen door de Groninger stadsbouwmeester Allert Meijer, prijken de wapens van Piccardt en Rengers. De ruimte achter het orgel bood plaats voor Piccardts 'librije' oftewel bibliotheek. Financiële problemen leidden ertoe dat de hele collectie werd verkocht. In de kerk bevindt zich een herenbank, de Piccardtbank met ernaast een vertrek met privaat. Op de verdieping erboven was de werkkamer. Voor zover bekend is het de enige kerk in Nederland waarbinnen de opdrachtgever een eigen werkkamer had. Aan de zuidwand bevindt zich een preekstoel met gedraaide hoekzuiltjes en snijwerk. Deze dateert uit 1658 en werd uit de voorgangerkerk overgenomen. Een ingemetselde steen in de koorsluiting met een reliëfvoorstelling van de mannaregen herinnert aan de viering van het avondmaal, gebruikelijk in Groninger kerken. Grafkelder Na hun overlijden werden de gebalsemde lichamen van Henric en Anna Elisabeth bijgezet in de grafkelder, die zich onder de gehele kerk uitstrekt. Hier bevindt zich ook een gedenksteen zonder opschrift, maar voorzien van een rijke symboliek over vergankelijkheid en dood: een vlam op een barokke sarcofaag geflankeerd door twee treurende putti waarvan de rechter een brandende lamp aan een ketting vasthoudt. Onderaan zijn onder meer een afgeknotte zuil, een doodskop met gekruiste botten en een gevleugelde zandloper te zien. De laatste staat symbool van de kortstondigheid van dit leven en het naderende stervensuur. Gezien de ambities van Piccardt wekt het verbazing dat hij voor zichzelf en zijn echtgenote geen praalgraf liet oprichten zoals we dat kennen uit Midwolde en Stedum. © Gebaseerd op tekst van Justin Kroese, aangevuld met informatie van Peter Hoffer. © SOGK 2021, herziene versie

Borgmeren.

Het noordelijke meer heet Borgmeren of Harkstederplas heeft een oppervlakte van 70 hectare en valt onder het dorp Harkstede. Hier ligt de woonwijk De Borgmeren. Het zuidelijke meer heet de Scharmerplas (vroeger Scharmergat of Borgmeer), heeft een oppervlakte van 20 hectare en valt onder het dorp Scharmer. Hier ligt Recreatiepark De Borgmeren. Beide meren worden van elkaar gescheiden door fietspad De Herenlaan. De beide plassen zijn ontstaan door zandwinning, onder andere voor de aanleg van de A7.

Het andere monument.

De Stichting Meent van der Sluis beijverde zich voor de oprichting van Het Andere Monument, ook genoemd het Aardbevingsmonument. Inmiddels staat dat monument er, langs de A7 ter hoogte van Engelbert. De Stichting houdt de verantwoordelijkheid voor de instandhouding van het kunstwerk, dat is ontworpen door de Groninger kunstenaar Karel Buskes en de vorm heeft van een gebroken baksteen. Het Andere Monument is het antwoord op de gasmolecule in de middenberm van de A7 ter hoogte van Slochteren/Hoogezand, een cadeau van de NAM ter viering van 50 jaar gaswinning in Groningen. Het Aardbevingsmonument laat de keerzijde van de medaille zien: de ellende als gevolg van de aardbevingen. Meent van der Sluis waarschuwde al in de jaren '80 voor aardbevingen als gevolg van de gaswinning, maar er werd helaas niet naar hem geluisterd.

Natuurgebied Westerbroek.

Westerbroek is een van de laatste laagveenmoerassen in Groningen. Het ligt in het stroomdal van de Hunze en biedt de omgeving de mogelijkheid om even een 'dorpsommetje' te maken door een afwisselend natuurgebied. Er is een mooie wandelroute uitgezet. Langs het elzenbroekbos ligt de Hesselinklaan met fraaie oude eiken. Het gebied is een belangrijke schakel in een natte natuurverbinding tussen het Zuidlaardermeergebied en natuurgebieden bij Slochteren.

Archeologisch wandelpark.

In het archeologisch wandelpark is een historische boerderij nagebouwd. Tijdens het archeologisch onderzoek zijn namelijk sporen gevonden van drie van dit soort boerderijen uit de IJzertijd. Verder zijn er meerdere insectenhôtels, staan er informatieborden van Geopark de Hondsrug en is er een kikkerpoel. Door het wandelpark loopt een route via onder meer vlonderpaden.

Essen.

Essen is een gehucht in de gemeente Haren in de provincie Groningen, gelegen direct aan de rand van de stad Groningen. Het ligt in de groene buffer tussen de stad en het dorp Haren. Van het klooster van Yesse is tegenwoordig geen spoor terug te vinden. Het huidige Essen bestaat uit ongeveer 20 boerderijen die aan een rondlopende straat liggen.

Klooster van Yesse.

Van dit ooit imposante, grootste vrouwenklooster in de provincie Groningen is alleen de omringende gracht nog nagenoeg geheel intact. In het bezoekerscentrum is op wandpanelen informatie te zien over het klooster en hoe op grond van archeologische opgravingen de bebouwing er mogelijk uit gezien heeft. Er zijn vergevorderde plannen voor een nieuw te bouwen onderkomen voor het bezoekerscentrum.

Het klooster **Yesse** of **Jesse** (later ook Essen genoemd), een cisterciënzer-vrouwenklooster dat zou zijn gesticht door de Groningse priester Dirk (Theodericus) in 1215 of 1216 en bestaan heeft tot de reductie in 1594, was gelegen op de plaats van het huidige buurtschap Essen, in het uiterste noorden van de gemeente Haren bij Groningen. Het dankt zijn naam aan de vader van Koning David, Jesse, Isaï of Yesse genaamd. In het klooster woonden dochters van goeude families uit de stad Groningen. Daarnaast waren er vermoedelijk een of meer priesters aan het klooster verbonden.

Uit archeologisch onderzoek is vastgesteld dat op de plek van het klooster vóór de stichting een boerenbedrijf lag. Vermoed wordt dat, net als bij andere kloosterstichtingen, de eigenaar (mogelijk de genoemde Dirk) een deel van zijn familiebezit heeft afgestaan voor de stichting van het klooster.

Al in de eerste jaren vonden in het klooster enkele wonderen plaats. Deze werden beschreven door Caesarius van Heisterbach, de schrijver van een visiterend abt uit het Zevengebergte. Hij beschrijft het wonder van een kaars die niet wilde doven, en het wonder van een bewegend beeld dat in het klooster stond. Dit beeld stelde een gekroonde Maria voor die haar kind op de arm draagt. Tijdens een mis nam Christus de kroon van het hoofd van zijn moeder en zette die zelf op; later zette hij de kroon op een passend moment weer terug. Het wonder bezorgde het klooster vermoedelijk bedevaartgangers met goede gaven, maar verschaftte ook het klooster zelf aanzien: Yesse zou tot het einde van zijn dagen een bloeiende abdij blijven.

Abel Eppens bericht dat het in 1576 spookte rond het klooster, hetgeen waarschijnlijk als een ongunstig teken werd opgevat: *Und dat daer groet gespens up den essche vor Groningen gehort worde.*

Aan het klooster was al het begin van de dertiende eeuw een meisjesschool verbonden. De nonnen leefden verder van de opbrengsten van het grootgrondbezit, het verhuren van baksteenovens en de handel in graan en turf. De orde van de cisterciënzers was bedreven in waterbeheersing en konden daarmee grond verbeteren die ze verkregen door schenkingen van vrome families of door aankoop van minder goede gronden. Qua omvang van het grondbezit werd Yesse in de loop der eeuwen het derde klooster van de provincie Groningen. De grote kloosters (Aduard was het rijkst) bezaten een derde van alle grond in de provincie.

Het klooster bezat landerijen in de omgeving van Onderdendam, in Gorecht, in Kostverloren (bij Groningen), Wolfsbarge en Kropswolde. Het speelde een belangrijke rol in de waterstaatsorganisatie van het benedenstroomgebied van de Hunze en de Drentse Aa. Het klooster bezat voorwerken te Menkeweer (Rodewolt of *Roowolt*) en te Kropswolde. Op dat laatste voorwerk stond een Mariakapel, onder meer vermeld in een aflatbrief van 1409. Verder land te Borger, waarbij in 1485 een korenmolen werd gebouwd. Het landbezit bedroeg na de reductie in 1595 bij de overdracht van de landerijen aan de provincie Stad en Lande ruim 3000 hectare (3173 hectare), waarmee het in oppervlak na Aduard en Termunten de op twee na uitgestrektste landerijen van Groningen bezat. In 1501 werd de parochie van Menkeweer geïncorporeerd. Een priester fungeerde vermoedelijk als dorpspastoor.

Kloosterzusters, die als lid van een orde plechtige geloften hebben afgelegd, leidden voor alles een geestelijk leven. Er woonden vermoedelijk zo'n 30 à 40 van deze vrouwen in het klooster, samen met lekenzusters en -broeders die het noodzakelijke werk verrichtten. De zusters kwamen vooral uit geboede stad-Groninger families. In 1249 sloot het klooster zich aan bij de cisterciënzers van Aduard, maar nadat de zusters steeds verder van de regel van Benedictus waren afgeweken, stapten ze in 1418 over naar de congregatie van Sibculo, die had gekozen voor de Moderne Devotie. De abt Johannes X van het cisterciënzerklooster Cîteaux zou de zusters in 1483 persoonlijk bezoeken om hen een hart onder de riem te steken. In de zestiende eeuw heeft het klooster meerdere malen te lijden gehad van soldaten die om de stad Groningen vochten en in het klooster werden ondergebracht. Verstoken van soldij en voeding namen ze wat ze nodig hadden.

De belangstelling voor het kloosterleven was inmiddels sterk teruggelopen en sommige zusters kregen belangstelling voor het protestantisme. De abdis stuurde in 1576 in het geheim een brief *an den predicant to Embden*, hetgeen op een rel uitliep. De overheid maakte plannen om het klooster op te heffen. Stadhouder Rennenberg kreeg de landerijen in oktober 1579 toegewezen als tafelgoed en maakte van het klooster zijn hoofdkwartier. Rennenberg heeft er enkele maanden doorgebracht en hier zijn aanval op de stad voorbereid. Daarna hebben de Staatse troepen het klooster geplunderd. De priester *heer Otten* die optrad als pastoor van Menkeweer werd later gearresteerd omdat men hem bij de geuzen had gezien.

Vanwege het oorlogsgeweld werd de zusters in 1589 buiten de muren van Groningen de grond te heet onder de voeten. Hoewel ze al vaker naar familie in Groningen waren gevlucht hebben ze toen door goederenruil een pand in de Herestraat in Groningen in handen gekregen als refugium. De laatste overgebleven zusters zouden daarna niet meer terugkeren in Essen, ze werden tot hun dood onderhouden door de Provinciale Staten, waaraan de goederen waren vervallen. De laatste restanten van het klooster zijn rond 1890 opgeruimd. In 1996 ontdekte prof. Jos Hermans (hoogleraar westerse handschriftkunde) in Paderborn bij toeval een handschrift dat in Essen door een monnik was geschreven. Het is niet bekend of er ook handschriften van vrouwen zijn of zijn geweest.

In september 2006 is op de plaats van het voormalig klooster een bezoekerscentrum met informatie over het klooster Yesse geopend. In september 2015 is een deel van het historische kloosterterrein overgedragen aan Het Groninger landschap.

Haren.

De geschiedenis van Haren werd bepaald door zijn ligging op de noordelijke uitloper van de Hondsrug, een lage heuvelrug in het oosten van Drenthe. Haren is de op één na noordelijkste plaats op de Hondsrug - Groningen is de noordelijkste. De vroegste sporen van bewoning op het grondgebied van de huidige gemeente Haren gaan terug tot zo'n 4500 jaar geleden. Archeologische opgravingen legden grafheuvels, een bekergraf en een hunebed bloot. Vondsten van munten en potscherven wijzen op bewoning in de Romeinse tijd en in de middeleeuwen. Die vondsten wijzen er op dat Haren sinds de vroege middeleeuwen al een permanente bewoning kende. De toevoeging 'haar' betekent hoge rug in het landschap begroeid met grassen en struikgewas.

Het Gorecht, waarvan Haren een onderdeel is, werd in 1040 door de toenmalige Duitse keizer geschonken aan de bisschop van Utrecht. Deze oefende sindsdien hier zowel het geestelijke als het wereldlijke gezag uit. Als plaats wordt Haren voor het eerst officieel genoemd in het jaar 1249.

In 1392 kreeg de stad Groningen het Gorecht voor 100 jaar in pacht. Dit betekende onder andere dat de stad vanaf dat moment het Gorecht bestuurd en er rechtsprak. In 1460 kocht Groningen het Gorecht van de toenmalige bisschop. Aan het einde van de zestiende eeuw vormden de stad Groningen en de Ommelanden één provincie, waarvan ook Haren deel uitmaakt.

De Hortus.

De Hortus botanicus Haren is een botanische tuin. De Hortus heeft circa twintig hectare aan tuinen en wordt beheerd door de Stichting Behoud Groene Hortus.

De tuin is in 1626 opgericht aan de Grote Rozenstraat in Groningen. Hiermee is het een van de oudste botanische tuinen van Nederland. Gedurende de 20e eeuw werd de collectie verhuisd naar Haren en de locatie in Groningen gesloten. De tuin is aangesloten bij de stichting Nationale Plantencollectie. Op 22 juni 1626

kocht de Groninger botanicus-hovenier-apotheker Henricus Munting (1583-1658) een lapje grond aan de Grote Rozenstraat in de stad Groningen en begon er een hortustuin. Deze ging op 29 januari 1691 over naar de Rijksuniversiteit Groningen. Begin 20e eeuw kampte de hortustuin met ruimtegebrek en ontstond de wens om een kassencomplex te creëren. De universiteit kocht daarop in 1917 't Huis de Wolf met het omringende landgoed aan. Daar werd vanaf 1929 een nieuwe hortus gecreëerd. Door geldgebrek kwam dit pas na de Tweede Wereldoorlog goed op gang. Nadat in 1966 een tropische kas (de grootste van Nederland) gereed kwam, verhuisden in 1967 ook alle planten uit de hortustuin naar de Hortus Haren. Vervolgens werden nog een rotstuin en een aantal waterpartijen aangelegd. In 1982 moest de universiteit bezuinigen en omdat het vak plantkunde niet meer zo belangrijk was werd besloten de tuin in 1988 te sluiten. De burgemeester van Haren Klaas Weide wist daarop miljoenen aan gelden te regelen uit het bedrijfsleven om de hortus een commerciële doorstart te geven. Het moest een toeristische attractie worden. Daartoe werd in 1995 de Chinese Tuin geopend en in 1999 de Tuinen van Ogham (Keltische tuin). De tuin trok echter te weinig bezoekers om winstgevend te worden. In 2001 ging de tuin failliet, maar de universiteit werd daarop in 2002 overgehaald om de tuin nog 10 jaar te sponsoren. De financiële problemen bleven echter, vooral vanwege de astronomisch hoge stookkosten van de tropische kas en de dalende bezoekersaantallen. In 2005 werd daarop besloten de tropische kas niet langer te verwarmen, waardoor het sindsdien in feite geen tropische kas meer is. In 2012 beëindigde de universiteit haar subsidie. Om toch te proberen de tuin winstgevend te maken zal de tuin vanaf 2013 niet meer het hele jaar, maar nog slechts 9 maanden open zijn. In de wintermaanden is de hortus dan gesloten. Dit wordt gedaan omdat er in de winter toch nauwelijks bezoekers zijn. In 2012 werden alle betaalde krachten ontslagen en sinds oktober 2012 draait de hortus alleen nog op vrijwilligers. Uit onderzoek in 2015 bleek dat de vroegere tropische kas en de kantoren in slechte staat verkeren. De kas werd daarop direct gesloten. In 2016 werd begonnen met de afbraak van de kas. Er zijn plannen om in samenwerking met Geopark de Hondsrug op de plek van de kas de zogenoemde Hondsrugtuin aan te leggen.

Nicolaaskerk Haren of Dorpskerk van Haren.

De Nicolaaskerk te Haren in de Nederlandse provincie Groningen is een deels romaanse, deels romanogotische kerk uit het begin van de dertiende eeuw. De toren is in het verleden meermalen afgebrand. In 1914 werd hij gerestaureerd onder leiding van rijksbouwmeester Cornelis Peters. Het zadeldak werd toen vervangen door een hoge spits. De toren heeft thans een achtkantige spits tussen vier topgevels. Bijzonder aan de toren is de verdieping die door een gewelf overdekt is. Dit zou een torenkapel zijn geweest, open naar het schip van de kerk. Het doel van zo'n kapel op de verdieping is niet duidelijk. In de kerk staan verschillende herenbanken, waarvan er één uit 1616 dateert. De andere zijn in de 18e eeuw vervaardigd. De preekstoel is in 1725 gemaakt door Casper Struiwig. Het orgel werd in 1776 gebouwd door Albertus Antoni Hinsz; het werd in 2002 gerestaureerd. Volgens de overlevering zou Bommen Berend in 1672 de kerktoren gebruikt hebben als uitkijkpost bij de belegering van Groningen. Een bord met zuurkool zou hem toen door de Groningers uit de handen geschoten zijn. Om die reden zou in Haren zuurkool met spek nog steeds oorlog genoemd worden. In de toren zijn twee kanonskogels uit die periode te vinden.

Paterswoldse en Hoornse meer.

Het Paterswoldsemeer is inclusief het Hoornsemeer 270 ha groot. Aan de oostzijde is het Paterswoldse meer via de schutsluis de Nijveensterkolk verbonden met het Hoornsediep, een restant van de Drentsche Aa, en daarmee met het Noord-Willemskanaal. Over het dijkje naast het Hoornsediep, de Hoornsedijk, loopt het Pieterpad. Het Paterswoldsemeer is ontstaan in de 16e en 17e eeuw door afgraving van het veen in het gebied dat ook wel Neerwolde wordt genoemd.

In het begin van de 20e eeuw werd het gebied ontdekt door welgestelde recreanten. Dat was ook de tijd dat veel van de huidige in het oog vallende locaties werden aangelegd. De bekendste hiervan zijn de Paalkoepel, een op palen gebouwd paviljoen (thans café-restaurant), hotel het Vergulde Anker (het voormalige Familiehôtel) en het clubhuis van de zeilvereniging De Twee Provinciën.

De meest recente uitbreiding van het meer vond plaats in 1982 toen er een verbinding werd gemaakt met het noordelijker aangelegde Hoornsemeer, om zo een groter recreatiegebied te hebben. Hierdoor werd het meer verdubbeld in oppervlakte. Het beheer is in handen van het Meerschap Paterswolde, een samenwerkingsverband van de betrokken gemeenten.

Hoornsediëp.

Het Hoornsediëp is een gedeelte van de Drentsche Aa dat later is gegraven als onderdeel van het Noord-Willemskanaal. Dit deel van het kanaal wordt door veel stadgers (stad-Groningers) nog steeds zo genoemd. Het is niet bekend wanneer het diep is gekanaliseerd. Mogelijk gebeurde dit rond 1400, toen vermoedelijk ook het Drentsche Diep en het Schuitendiep gegraven werden. Het diep is net als het klooster Maria Ten Hoorn genoemd naar de Pishorn, een bocht in de Drentsche Aa.

Klooster Ten Hoorn

Het klooster Ten Hoorn (ook wel genoemd: Klooster Den Hoorn of Onze lieve vrouwe op die hoorn was een klein vrouwenklooster ten zuiden van de Nederlandse stad Groningen. Het klooster ontleent zijn naam aan een scherpe hoek, een hoorn, in een weg of dijk. Het is gesticht in de eerste helft van de vijftiende eeuw, waarschijnlijk op gronden die in bezit waren van het klooster Maria in Campis te Assen. In de tweede helft van de zestiende eeuw is het klooster alweer gesloten, de zusters die er nog waren zijn toen opgenomen in het Olde Convent in de stad. Het klooster bevond zich ten zuidoosten van het kruispunt van de Laan Corpus den Hoorn met de Paterswoldseweg. Het klooster Ten Hoorn behoorde tot de Tertiariissen, ook bekend als de Derde orde van Sint Franciscus. In het begin van de vijftiende eeuw trachtte de toenmalige bisschop van Utrecht, Frederik van Blankenheim, enige orde aan te brengen in de verschillende religieuze groeperingen voor vrouwen die dan bestaan, begijnen, zusters van het Gemene Leven en Tertiariissen. Hij brengt in 1401 een kapittel van Utrecht tot stand voor de Tertiariissen. In Groningen treedt het Olde Convent dan toe tot de Tertiariissen, Ten Hoorn valt vanaf de stichting onder dat kapittel. De precieze datum van de stichting van het klooster is niet bekend. De gronden waarop het klooster werd gesticht worden in de veertiende eeuw wel genoemd, maar dan als eigendom van het klooster te Assen. In 1412 worden deze landerijen verpacht aan een priester uit de stad. De volgende vermelding dateert uit 1456, waarbij er voor het eerst sprake is van een klooster Up den Hoorn. Derhalve is het klooster waarschijnlijk gesticht tussen 1412 en 1456.